

Sobre la filatura de Santa Eugènia

per
Josep Clara

Com ja s'ha dit altres vegades, la sèquia Monar és un factor decisiu per explicar l'aparició, a mitjan segle passat, de les fàbriques tèxtils de Salt i del nucli fabril de Mercadal de Girona. Aquestes indústries van rellevar els antics molins fariners, drapers, paperers, etc., que hi havien estat instal·lats d'ençà de l'Edat Mitjana per aprofitar-ne l'aigua i la força motriu (1).

Entre les poblacions de Salt i de Girona, però, cal no oblidar el petit enclavament de Santa Eugènia de Ter, on també fou aixecada i engegada una indústria tèxtil, la qual a través de diverses transformacions i canvis societaris ha subsistit fins als nostres dies. Aquesta fàbrica és potser la més desconeguda de les que se situaren arran de la sèquia, i per aquesta raó creiem que val la pena d'oferir ací unes notes mínimes sobre les societats que la mantingueren en funcionament durant un període de temps que supera els cent anys, i així mateix sobre els obrers i la maquinària de què disposava per al procés de producció.

Com a font documental seguida comptem, per al nostre propòsit, amb els fulls de la contribució industrial del poble (2), i disposem també d'altres notícies saltades i disperses, que hem aplegat de procedències arxivístiques o bibliogràfiques heterogènies.

LES SOCIETATS

La fàbrica de Santa Eugènia és anterior a les de Salt i a les de Girona (3). Sabem que existia el 1819, puix que una referència d'aquest any esmenta «la fàbrica dicha de Santa Eugenia que antes era Farga y oy [sic] día sirve para hilados de algodón» (4).

Durant els primers anys de funcionament, la raó social que l'explotava s'acollia a la denominació «Mallol y Cía.», la qual surt a la llista dels usuaris de la sèquia Monar (5). Poc després do-

-
- (1) Són citats per J. MADURELL, **El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història**, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1972, vol. II, p. 898.
 - (2) Els fulls de la matrícula industrial de Santa Eugènia són actualment a l'Arxiu Municipal de Girona, enquadernats en tres volums: 1862-1900, 1901-1934 i 1935-1955.
 - (3) Les fàbriques tèxtils gironines de Joan Planas i Pau Bosch foren inaugurades el 1823 i el 1844, respectivament. La primera de Salt data del 1846.
 - (4) AMG, «Manual de escrituras e instrumentos públicos», f. 41, incorporat al final del **Manual d'Acords** del 1819.
 - (5) AMG, Interrogatori del 1830, inclòs al **Manual d'Acords** del mateix any entre els folis 101 v. - 102.

cumentem la presència d'algun element francès entre els socis, un dels quals era el dinàmic Alexandre Lefebvre, qui el 1836 obtingué també l'arrendament de l'antic convent de la Mercè, a Girona, on assajà la fabricació de noves màquines per a la indústria tèxtil (6). El 1850 l'esmentat Lefebvre formava companyia amb Pere Morell (7), de manera que l'establiment apareix a l'estadística de la Junta de Fàbriques amb el nom de «Lefebvre y Morell» (8).

Havent mort Lefebvre, el 1854 es formà la nova societat «Calaret y Morell», integrada per Pere Morell, que ja coneixem, i Alexandre Calaret, francès de Caudies (Pirineus Orientals) bé que veí de Barcelona. A l'escriptura hi consta que Morell seria l'encarregat de dirigir la filatura i que Calaret tindria cura de comprar el cotó a Barcelona i també de vendre-hi el fil. El capital d'aquesta companyia es fixà en 4.000

(6) «En 15 de Agosto de este año, D. Alejandro Lefebvre de nación francés, gefe de la fábrica de hilados de algodón establecida en el lugar de Sta. Eugenia, solicitó y obtuvo del M.I.S. Gobernador civil de esta Provincia de Gerona una parte del suprimido convento de la Merced de esta ciudad, a fin de poder ensayar unas máquinas nuevas que acababa de introducir de Francia para hilar la lana preparada llamada vulgarmente estambre hasta los números los más finos. El Sr. Gobernador civil aprovechó esta ocasión para procurar no sólo a la Provincia de su mando, sino también a toda la industria española esta nueva especie de hilado tan precioso y necesario para la fabricación de las ropas conocidas con el nombre de merinos, alepines, cubicas, tibets, etc., etc., proporcionando a los industriales fabricantes de tegidos y pintados de Cataluña el modo de poder ribalizar con las ropas de esta especie que vienen de Francia y de Inglaterra». El día 30 de juny de 1836, el governador civil i altres autoritats visitaren l'establiment, on es varen convèncer de «la gran ventaja que tiene este hilo de lana, sobre el que se trabaja en S. Juan de las Abadesas, Castelltersol y otros puntos en donde se emplea el aceite para elaborarlo, pues Mr. Lefebvre lo practica sin valerse de este artículo, lo que es muy ventajoso para recibir y dar el mayor realce a toda especie de colores, y a más de esto el fabricante que lo necesite sabrá que compra hilo, y no aceite». Hom afirma que Lefebvre construïa una altra màquina i que prosseguiria endavant (**Boletín Oficial de la Provincia de Gerona**, 16 de juliol de 1836).

(7) Pere Morell i Golobart era fill de Sant Fruitós i veí de Girona.

(8) Reproduïda a G. GRAELL, **Historia del Fomento del Trabajo Nacional**, Barcelona, Imp. de la Vda. de Luis Tasso, [1911], ps. 442-492. La cita concreta de Santa Eugènia és a la p. 448.

duros de plata (9). Durant el mateix any, però, la societat s'amplià amb nous socis barcelonins i es transformà en «Calaret, Cañadó hermanos y Cía.» (10).

Amb algunes modificacions en la denominació (11), però bàsicament amb els mateixos elements anteriors, la societat continuà en possessió de la filatura fins al 1872, en què la traspasà a la raó «Jaime Tauler y Cía.» (12), la qual no apareix mai als fulls de declaració de la matrícula industrial del poble. De fet, entre els anys 1873 i 1876, la fàbrica no declarà i suposem que degué romandre inactiva per causa de la crisi econòmica i pels efectes de la «fam de cotó».

Jaume Ferrer i Cabanes la posseï —sempre segons la mateixa font— entre el 1876 i el 1893, per bé que a l'endemig —el 1891— trobem el nom de Joan Perxés com a declarant. Del 1893 al 1896 consta a nom de la societat barcelonina «Salas, Puigmoler y Cía.», i a partir del 1898 a nom de «Hijos de Cayetano Marfá», de Mataró. El 1922 apareix a favor de Gaietà Marfà i Clivillés, el qual vers el 1930 la traspasaria a «Fábricas y Urbanizaciones, S. A.» (13), raó social que es repeteix en la nostra documentació fins al darrer full— consultat, és a dir, el del 1955.

(9) Escripura datada el 24 de gener de 1854 davant el notari Joan Urgell (Arxiu Provincial de Girona, notaria 3.ª de Girona, vol. 844, folis 77-81 v.). Hi consta que l'edifici i el salt d'aigua els tenien arrendats per Josep Torrella.

(10) Escripura del 27 de maig de 1854 davant el notari J. Fontrodona, de Barcelona.

(11) El 1859 adoptà la denominació de «Calaret, Cañadó mayor y Cía.». El capital, segons el balanç de primer d'any, es distribuïa així:

Alexandre Calaret	5.942 duros i 8 rals
Pere Morell	5.942 duros i 8 rals
Vicenç Cañadó	7.884 duros i 16 rals
Genís Clapés	5.942 duros i 8 rals
Gabriel M. ^a Cañadó	1.000 duros
Josep O. Cañadó	1.000 duros
Teresa Cañadó	1.000 duros
Josefa Cañadó	1.000 duros

(Obtenim aquestes dades del llibre del Registre de Comerç, II).

El 27 de gener de 1863 la societat adoptà el nom de «Gabriel M.ª Cañadó y Cía.» davant el notari Gifre (Arxiu Provincial de Girona, notaria 1.ª de Girona, vol. 1.235, folis 69-72 v.). Val a dir que en els fulls de la contribució industrial dels anys 1863-65 s'apunta com a contribuent la raó «Lorenzo Company y Cía.».

(12) Data del traspàs: 13 de març de 1872. Així ho comunica l'alcalde de la població a l'administració econòmica de la província, segons es recull en un full annex a la matrícula d'aquest any.

(13) Escripures davant el notari de Barcelona, J. M. Monfort, de 19 d'abril de 1929 i 13 d'octubre de 1930.

El rec Monar fou un element indispensable per a la industrialització de Salt, Santa Eugènia i Girona. Al fons, la fàbrica de Santa Eugènia.

A hores d'ara, la indústria correspon a la societat «Gerona-Textil, S. A.», la qual des del 1979 és continuadora de l'empresa «Industrial Mataró Gerona, S. A.», i els treballadors que hi són ocupats no arriben a cent.

TRAJECTORIA DE LA INDUSTRIA

A la vista del quadre 1 es pot traçar la trajectòria de la nostra indústria, la qual cosa s'ha de relacionar amb la seguida per la indústria cotonera catalana.

En la fase d'expansió (1832-1861), seguint la periodització establerta per Miquel Izard (14) i Jordi Nadal (15), la filatura de Santa Eugènia comptava amb una xifra de fusos o pues situa-

da a l'entorn de 3.000, cosa que la convertia en una empresa de tipus intermedi (16).

La crisi de la «fam de cotó» (1862-1871), com a conseqüència de la guerra de Secessió als Estats Units, es traduí en una crisi generalitzada que obligà moltes empreses d'aquesta mena a canviar de propietaris, fet que també succeí en el nostre cas.

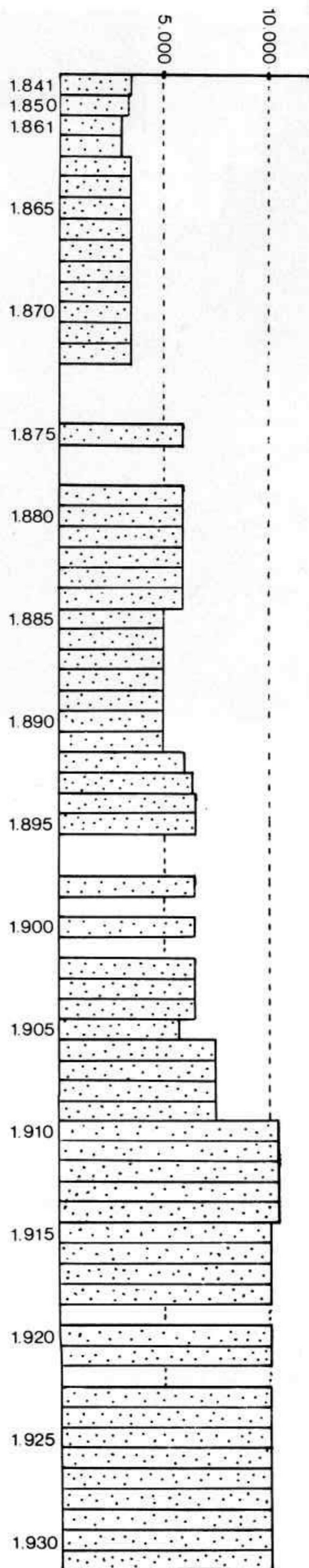
La recuperació vingué de la mà de Jaume Ferrer, el 1876, amb la duplicació del nombre de fusos i la introducció del tissatge entre els anys

(14) M. IZARD, **Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor, 1869-1913**, Barcelona, Ariel, 1973, ps. 15-57.

(15) J. NADAL, **El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913**, Barcelona, Ariel, 1975, ps. 190-218.

(16) El 1861, a Catalunya, la mitjana de fusos per empresa era de 2.431 (G. TORTELLA, **Los orígenes del capitalismo en España**, Madrid, Tecnos, 1975, p. 222). En contra de l'opinió de Tortella, que considera la indústria catalana endarrerida i dèbil, J. Maluquer de Motes ha insistit en la seva modernitat («La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)», a **Hacienda Pública Española**, núm. 38 (1976), ps. 133-148).

Fusos en funcionament a la fàbrica de Santa Eugènia (1841-1931).

1880-1884. La reducció de 1.000 fusos entre el 1885 i el 1891 s'ha de relacionar amb una nova crisi, la subsegüent al període de la «febre d'or», que coincidí amb l'entrada de la filloxera i la implantació d'una política lliurecanvista.

La llei proteccionista del 1891 permeté una refeta momentània fins a la pèrdua del mercat colonial el 1898. La crisi tocarà a fons el 1901, en què la fàbrica degué ser aturada, puix que no declarà.

A partir d'aquesta data —per bé que la indústria catalana no conegué un període d'expansió conjuntural fins al conflicte mundial del 1914 al 1918— la fàbrica eugenienca travessà una etapa de creixement moderat —sobretot entre el 1910 i el 1914, en què arribà a 10.500 fusos— per acabar estabilitzada a 10.000 fusos.

Després del 1931, la font utilitzada fins ara deixa de consignar el nombre de fusos en funcionament, i no podem per tant seguir la trajectòria de l'empresa fins al 1955.

QUADRE I. MAQUINARIA EN FUNCIONAMENT

Any	Fusos	Cardes	Telers mecànics
1841	3.580	—	—
1850	3.500	—	—
1861	3.000	12	—
1862	3.000	12	—
1863-64	3.600	12	—
1864-65	3.600	12	—
1865-66	3.600	12	—
1866-67	3.600	12	—
1867-68	3.600	12	—
1868-69	3.600	12	—
1869-70	3.600	12	—
1870-71	3.600	12	—
1871-72	3.600	12	—
1872-73	3.600	12	—
1873-74	—	—	—
1874-75	—	—	—
1875-76	—	—	—
1876-77	6.000	15	—
1879-80	6.000	15	—
1880-81	6.000	15	41
1881-82	6.000	—	41
1882-83	6.000	—	41
1883-84	6.000	—	—
1884-85	6.000	—	—
1885-86	5.000	—	—
1886-87	5.000	—	—

Any	Fusos	Cardes	Telers mecànics
1887-88	5.000	—	—
1888-89	5.000	—	—
1889-90	5.000	—	—
1890-91	5.000	—	—
1891-92	5.000	—	—
1892-93	6.000	—	—
1893-94	6.400	—	—
1894-95	6.700	—	2
1895-96	6.700	—	2
1896-97	—	—	—
1897-98	—	—	—
1898-99	6.792	—	—
1900-01	6.792	—	—
1901	—	—	—
1902	6.792	—	—
1903	6.792	—	—
1904	6.792	—	—
1905	5.992	—	—
1906	7.492	—	—
1907	7.492	—	—
1908	7.492	—	—
1909	7.492	—	—
1910	10.500	—	—
1911	10.500	—	—
1912	10.500	—	—
1913	10.500	—	—
1914	10.500	—	—
1915	10.000	—	—
1916	10.000	—	—
1917	10.000	—	—
1918	10.000	—	—
1920-21	10.000	—	—
1921-22	10.000	—	—
1923-24	10.000	—	—
1924-25	10.000	—	—
1926	10.000	—	—
1927	10.000	—	—
1928	10.000	—	—
1929	10.000	—	—
1930	10.000	—	—
1931	10.000	—	—

Fonts: Per al 1841, P. MADOZ, *Diccionario...*, III, p. 462. Per al 1850, G. GRAELL, *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, p. 448. Per al 1861, F. GIMENEZ GUITED, *Guía fabril e industrial de España*, p. 96. Les dades restants són tretes de la matrícula industrial de Sta. Eugènia.

ELS OPERARIS

El nombre d'operaris ocupats en una fàbrica també ajuda a comprendre i a precisar la dimensió de l'empresa que els ofereix treball. Les dades saltades que tenim a l'abast recolzen l'opinió que la fàbrica de Santa Eugènia era una indústria de tipus mitjà i que les persones que hi trobaren feina foren especialment dones.

L'any 1841 hi havia 74 operaris, distribuïts d'aquesta manera: 6 homes, 52 dones i 16 nens (17).

Les fonts del 1850 ens parlen de 98 operaris (18), i les del 1861, de 34 (19). Aquesta darrera xifra sembla poc lògica o no gaire fiable a primer cop d'ull, però és ben probable que ja reflecteixi la crisi derivada de la «fam de cotó» arran de la guerra de Secessió nord-americana.

L'any 1929 Carles Rahola recull una informació d'aquell moment i dona la xifra de 153 treballadors: 25 obrers i 128 obreres (20).

Es obligat de recordar ací que aquesta fàbrica atragué gent de les contrades gironines, però la immigració deguda a aquest fet no tingué una repercussió remarcable sobre la població del municipi. Ací no es repetí el cas de Salt, on la quantitat dels nou vinguts comportà un creixement ben perceptible en les xifres dels recomptes d'habitants o censos oficials (21).

L'evolució de la població de Santa Eugènia entre els anys 1787 i 1960 pot ser seguida al quadre II.

QUADRE II. POBLACIO DE STA. EUGENIA (1787-1960)

1787	142 habitants
1842	142 ànimes
1857	283 habitants
1860	296 habitants
1877	374 habitants
1900	368 habitants
1910	437 habitants
1920	542 habitants
1930	1.200 habitants
1936	1.495 habitants
1940	1.470 habitants
1950	1.603 habitants
1960	1.857 habitants

A Santa Eugènia, doncs, l'augment fou molt més reduït i lent, i s'ha d'atribuir no tant a la mateixa fàbrica com a la proximitat a Girona

(17) P. MADOZ, *Diccionario geográfico - estadístico - histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846-1850, vol. III, p. 462.

(18) G. GRAELL, op. cit., p. 448.

(19) F. GIMENEZ GUITED, *Guía fabril e industrial de España*, Madrid, Librería Española - Barcelona, Librería del Plus Ultra, 1862, p. 96.

(20) C. RAHOLA, *La ciutat de Girona*, Barcelona, Barcino, 1929, vol. II, p. 54.

(21) Vegeu el nostre treball «Els inicis de la industrialització a Salt: origen geogràfic del proletariat», i el de J. NADAL i FARRERAS, «La industrialització al Gironès: l'exemple de Salt», ambdós inclosos al llibre *Girona al segle XIX*, Girona, Gòthia, 1978, ps. 199-218 i 175-198, respectivament.

Des del 1979 la fàbrica de Santa Eugènia és regida per la societat "Gerona Textil, S. A.". El 1980 comptava amb 92 treballadors.

i fins i tot a Salt, on hi havia més llocs de treball. El creixement més ràpid es produí en ple segle XX i va ser una conseqüència de l'expansió urbana de la capital.

Com a moltes empreses del seu temps, la de Santa Eugènia enregistrà diversos conflictes socials, arran de les reivindicacions dels treballadors per millorar les condicions de treball i de retribució. Encara que no tenim gaire informació sobre aquesta qüestió, volem deixar constància d'un parell de vagues. La primera es produí el 1900 i s'estengué també a les veïnes de Salt: «En la fàbrica de hilados de Santa Eugènia de los señores Hijos de Marjá [sic, per Marfá], han cesado en el trabajo los obreros por pretender que se les equipare a los de otras fábricas en lo que concierne al jornal y horas de trabajo» (22). La segona començà el mes d'octubre de 1919, i hom reclamava la jornada de 8 hores (23).

(22) **Diario de Gerona**, 2 d'agost de 1900. Sobre la repercussió a Salt, hem confegit una petita nota, «El conflicte del 1900 a través del «Diario de Gerona», a **Festa Major. Salt 81**.

(23) Cámara Oficial de Comercio e Industria de Gerona, **El comercio, la industria y la agricultura de la provincia de Gerona en el año 1919**, Girona, Tipografía Masó, 1920, p. 155.

CONSIDERACIONS FINALS

Al capdavall d'aquestes notes, que de cap manera no volen ser res més que una primera aproximació a la història de la fàbrica, podem escriure a manera de recapitulació i de consideracions finals el que segueix.

L'establiment d'una filatura a Santa Eugènia —allunyada de Barcelona— s'explica per la possibilitat de disposar de la força hidràulica que generava el rec Monar, peça vertaderament fonamental per a la industrialització de Girona i els seus encontorns.

Les societats que l'explotaren, a part algun element francès, foren compostes majoritàriament per gent de les contrades barcelonines. Això revela de manera palesa la inexistència de capital gironí en les distintes empreses que la posseïren, i confirma la dependència de Barcelona de la indústria tèxtil i el caràcter complementari dels nostres establiments.

La dimensió de l'empresa, tant pel nombre de fusos en funcionament com pels treballadors ocupats, cal qualificar-la de mitjana.

Finalment volem remarcar el paper capdavanter que tingué Santa Eugènia en el procés d'industrialització que iniciaren les comarques gironines entre la fi del segle XVIII i la primera meitat del XIX. Concretament, l'any 1863, la nostra fàbrica era el novè contribuent provincial per subsidi industrial i de comerç (vegeu el quadre III) i col·locava el poble en el tercer lloc

QUADRE III. PRIMERS CONTRIBUENTS PROVINCIALS PER SUBSIDI INDUSTRIAL (1863)

Lloc provincial	Empresa	Localitat	Rals
1	«La Gerundense» (paper continu)	Girona	29.085,34
2	Oliveras, Solà i Cia. (filats i teixits)	Salt	16.434,64
3	Bosch germans (filats i teixits)	Girona	10.714,73
4	«La Aurora» (paper continu)	Girona	6.826,40
7	Planas i Duran (filats i teixits)	Girona	5.213,25
8	Planas, Junoy i Barné (foneria)	Girona	4.778,48
9	Llorenç Company i Cia. (filats)	Sta. Eugènia	4.408,46
10	Llach i Portabella (cintes)	Salt	4.273,92
12	Pere Ramió (filats)	Salt	3.867,90

Font: P. MARTINEZ QUINTANILLA, *La provincia de Gerona*, p. 255.

provincial dels contribuents per indústria, si fem cas de la relació rals pagats per habitant. Així, en nombres relatius, Santa Eugènia aportava unes quotes superiors a les de poblacions molt més importants, com ara Olot, Figueres, Sant Feliu de Guíxols o Banyoles (24).

En els primers moments, la filatura significava un percentatge ben important en el total de la contribució industrial de la població. Amb els anys, però, i com a conseqüència de la instal-

lació de noves botigues, tallers i indústries diverses, disminuirà lògicament com ho posen en relleu les dades següents:

Any	Total Sta.Eugènia	Filatura	%
1862	4.797,4 rals	3.013,9 rals	62,82
1884-85	2.676,70 pts.	2.251,44 pts.	84,11
1915	8.548,96 pts.	6.420,44	75,10
1955	42.865,40 pts.	5.196,98	12,12

(24) Salt pagava 24 rals per habitant, i se situava d'aquesta manera en el primer lloc. Girona n'aportava 23, i Santa Eugènia, 21. Per a aquests càlculs hem partit de la població del 1860 i de les xifres de contribució industrial facilitades per P. MARTINEZ QUINTANILLA, *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, Imp. Dorca, 1865, p. 254. Les xifres de Santa Eugènia no hi figuren, però les hem extretes directament dels fulls de la matrícula industrial.